

Polisliğin Tarih Öncesi: Modern Öncesinden, Modern Döneme İktidar-Toplumsal Kontrol İlişkisinin Dönüşümü

Buket KARAMAN*

Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK–ULAKBİM Veri Tabanında indekslenmektedir.

* Arş. Gör. Dr. Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, buket.karaman@kocaeli.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-2931-0315.

Makale geliş tarihi: 27 Mayıs 2024 **Makale kabul tarihi:** 12 Eylül 2024

Atıf önerisi: Karaman, Buket, “Polisliğin Tarih Öncesi: Modern Öncesinden, Modern Döneme İktidar-Toplumsal Kontrol İlişkisinin Dönüşümü”, *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt 82, Sayı 4, Ekim 2024, s.219-251. **DOI:** 10.30915/abd.1490736.abd.1490736.

POLİSLİĞİN TARİH ÖNCESİ: MODERN ÖNCESİNDEN, MODERN DÖNEME İKTİDAR-TOPLUMSAL KONTROL İLİŞKİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ

ÖZ

Polis kurumunun tarihi, modern devletle eş zamanlı başlamakla birlikte; modern anlamından bağımsız, işlevsel niteliğine odaklanan bir kavram olarak kullanıldığında daha geniş bir anlam ve tarihe sahiptir. İşlevsel anlamıyla kullanılan polis kavramının tarihini ilksel toplumlara kadar götürmek mümkündür. Modern devlet öncesi siyasi iktidarın toplumsal kontrol pratiklerini incelemek, polis kurumunun güncel anlamının daha iyi kavranabilmesini sağlar. Siyasi iktidar tarih boyunca biçimsel ve özsel pek çok değişikliğe uğramış, toplumsal kontrol faaliyetleri de hem devlet iktidarının biçimsel değişimine hem de toplumsal ilişkilerin ekonomi-politik dönüşümüne göre farklılaşmıştır. Ancak modern öncesi toplumlarda polislik faaliyetlerinin ortak noktası, bizatihi iktidar tarafından merkezi olarak değil, daha ziyade toplumun yerel güçleri, kurumları ve normları aracılığıyla hayata geçirilmesidir. Osmanlı Devleti örneğinde de devlet iktidarının niteliğinin, toplumsal kontrol faaliyetindeki iz düşümü, sahip olduğu bazı özgün ve yerel özelliklere rağmen, Avrupa devletlerindeki iktidar-polislik ilişkisine benzerdir. Toplumsal kontrolün yerel kurumlardan merkezi devlete devri ile şiddet araçlarının tekelleşmesi sağlandığı için, modern devletin ve modern polis kurumunun doğum tarihi ortaktır. Bu ortaklık birbirine göbekten bağlı bir ilişkilenenin başlangıç noktasıdır.

Anahtar Kelimeler: polis, toplumsal kontrol, devletsiz toplumlar, pre-modern devletler, modern devlet.

THE PREHISTORY OF POLICE: THE TRANSFORMATION OF THE POWER-SOCIAL CONTROL RELATIONSHIP FROM THE PRE-MODERN PERIOD TO THE MODERN PERIOD

ABSTRACT

The history of the police institution begins simultaneously with the modern state; however, when used as a concept focusing on its functional nature, independent of its modern meaning, it has a broader significance and history. The history of the concept of the police, used in its functional sense, can be traced back to primitive societies. Examining the social control practices of political power before the modern state helps to better understand the contemporary meaning of the police institution. Throughout history, political power has undergone many formal and substantive changes, and social control activities have varied according to both the formal transformation of state power and the political economy transformation in social relations. However, the common feature of policing activities in pre-modern societies is that they were implemented not centrally by the power itself but rather through the local forces, institutions, and norms of society. In the example of the Ottoman Empire, the nature of state power and its reflection in social control activities, despite some unique and local characteristics, was similar to the power-policing relationship in European states. The transfer of social control from local institutions to the central state, ensuring the monopolization of the means of violence, marks the common birth date of the modern state and the modern police institution. This commonality is the starting point of an intrinsically linked relationship.

Keywords: police, social control, stateless societies, pre-modern states, modern state.

GİRİŞ

Modern öncesi toplumların toplumsal kontrol pratiklerinin araştırılması, bize iktidar-polis ilişkisi, cezalandırma politikası bağlamında fikir vermesi nedeniyle, modern polislik kurumunun anlamının belirlenmesinde katkı sağlayan bir başlangıç noktasıdır. Çünkü tarihsel olarak iktidarın ve toplumsal kontrol pratiklerinin dönüşümü birbirini etkileyen süreçler olmuştur. Bu nedenle şiddetin henüz tekelleşmediği, ilksel veya devletsiz toplumlarda toplumsal kontrolün nasıl sağlandığına bakmak, modern devlette hukuk-şiddet ilişkisini anlamak için tarihsel maddeci yöntem bakımından zorunludur. Bununla birlikte devletsiz olarak yaşayan toplumların geçmişte olduğu gibi günümüzde de varlığını sürdürdüğü savunulur^[1]. Dolayısıyla devletsiz toplumların toplumsal kontrol pratiklerini incelemek yalnızca tarih öncesine yapılan bir kazı çalışması değil; aynı zamanda bugün var olan devletsiz toplumlardaki imkân ve sınırları değerlendirme fırsatı da sunan bir araştırma konusudur.

İlksel toplumların, toplumsal kontrol ve düzen sağlama faaliyetleri teknik olarak modern bir polislik olarak nitelendirilemez. Modern polisliğin ortaya çıkışı aşağıda ortaya konacağı üzere modern devletle eş zamanlıdır. Dolayısıyla modern devlet öncesi toplumların siyasi ve idari yapısının modern devletten çok farklı olması nedeniyle bu toplumlardaki polislik pratikleri de oldukça farklıdır. Bu nedenle öncelikle toplumsal düzenin inşacısı olan polis kavramının anlamı ve nerede başlayıp nerede bittiği değerlendirilmiştir. Polis kavramı, yalnızca modern bürokratik polis örgütünü işaret edecek şekilde değil, geniş anlamıyla toplumsal kontrolü sağlayan bütün mekanizmaları kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Polis kavramının geniş anlamı tercih edildiği için de çalışma boyunca, toplumsal kontrol faaliyetleri ve polislik (modern devlet sonrası oluşan bürokratik polis örgütü özel olarak vurgulanmadıkça) aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Polislik, toplumsal düzeni sağlama faaliyeti olarak iktidar ve yasa kurumlarıyla da yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, devletsiz toplumlarda iktidar ve yasanın şekli ve maddi görünümünü de araştırılmıştır. Zira modern bürokratik polis aygıtının olmadığı bu toplumlarda, kişilerin iktidar ve yasayla olan ilişkilerinin kendisi, çoğunlukla toplumsal kontrolü sağlayan araçlardır. Bu bağlamda siyasi iktidar ve yasa kavramlarının da geniş anlamları tercih

[1] Marc Abélés, *Devletin Antropolojisi*, Çev. Nazlı Ökten, Ankara, Dipnot, 1. Baskı, 2012, s.60-66.

edilerek, toplumsal düzeni sağlayan gelenek görenek kuralları, din kuralları, siyasi iktidar ve toplum arasındaki ilişkilerin niteliği de araştırılmıştır. Polis ve yasa kavramlarının genel çerçevesi belirlendikten sonra, çeşitli ilksel veya devletsiz toplumlardaki toplumsal kontrolü sağlayan araçların neler olduğu tespit edilmiştir.

Devletsiz toplumlarla modern devlet arasında pre-modern devlet dediğimiz çeşitli geleneksel devlet biçimleri var olmuştur. Bu bağlamda devlet kurumunun tarih sahnesine çıkışının “neden ve nasıl”ı araştırılarak devletin, modern devlet aşamasına gelene kadar geçirdiği biçimsel ve özsel dönüşümler kısaca ortaya konmuştur. Devamında modern devlet öncesi bu geleneksel devletlerde toplumsal kontrolü sağlayan polislik pratiklerine ilişkin genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Kent devletlerinden modern devlete kadar tarih boyunca devletin biçim ve içeriği çok fazla değişikliğe uğradığı gibi, farklı coğrafyalarda bu değişimlerin getirdiği biçimsel ve özsel nitelikler de birbirinden oldukça farklıdır. Bu nedenle Batı’daki pre-modern devletlerde toplumsal kontrolü sağlayan kurumlar, her bir devlet tipi için ayrı ayrı detaylandırılmamış, modern devlet aşamasına gelene kadarki tarihsel sürecin genel hatlarıyla bir portresi çizilmiştir. Bu genel çerçevenin ardından daha somut inceleme nesnesi olarak, Osmanlı Devleti’nde modern devlet öncesi toplumsal kontrol mekanizmaları tercih edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin modern devlete geçiş öncesindeki siyasi ve idari yapısının niteliği ortaya konarak; devletin biçimi ve yapısıyla, toplumsal kontrol araçları arasındaki karşılıklı ilişkinin nasıl kurulduğunun tespit edilmesi hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti’nin farklı tarihsel dönemlerde büründüğü farklı biçimler tespit edildikten sonra Osmanlı’da modernleşme öncesinde toplumsal kontrolü sağlayan polislik araçları incelenmiştir. Son olarak Tanzimat sonrası bürokratik bir polis örgütünün kurulmasıyla, modern devlet yapısının inşasının eş zamanlılığı tespit edilerek, modern devletin şiddet tekeline ele geçirmesiyle birlikte bu tekeli hayata geçiren en güçlü aracının polis kurumu olduğu tezi, Osmanlı Devleti örneği üzerinden sınanmıştır.

I. İLKSEL VEYA DEVLETSİZ TOPLUMLARDA TOPLUMSAL KONTROL VEYA POLİSLİK

A) POLİS KAVRAMI NEREDE BAŞLAR, NEREDE BİTER?

Tarihteki siyasi ve hukuki kurumları modern devlet sonrası oluşan kavram ve kurumlar setiyle yorumlamak anakronik bir yaklaşımdır. Bu nedenle ilksel veya devletsiz toplumları^[2], modern devletin siyasi kurum ve normlarına sahip olmadığı gerekçesiyle, siyasi iktidarın hiç olmadığı toplumlar olarak nitelendirmek doğru olmaz^[3]. *İlksel/devletsiz toplumlarda iktidar olgusu az veya çok görülmekle birlikte bu iktidarın yoğunluğunun ve siyasallık karakterinin, farklı toplumlarda farklı boyutlarda olduğu görülmüştür*^[4]. Pek çok antropolog, merkezileşmiş iktidarın olmadığı ilksel toplumlarda şef, lider, reis, önder gibi iktidarların olduğunu ve bu sıfatlarla anılan iktidarların genellikle zor kullanma yetkisinden yoksun olduklarını ortaya koymuştur^[5]. Bu toplumlarda iktidarın zor kullanma yetkisini içermeyen zayıf bir iktidar biçimi olması topluluk içindeki nüfusun az oluşu ve yüz yüze iletişimin mümkün olmasıyla açıklanmıştır. Bu görüşe göre az nüfus ve yüz yüze iletişim, iktidarın merkezileşerek zor kullanmayı içerecek şekilde genişlemesini engellemiştir^[6]. Buna karşılık örneğin Batı Afrika'daki bazı devletsiz toplumlarda liderlerin, toprağın verimliliğinden, kadınların üremelerine kadar kamusal ve özel alanın düzenlenişleriyle ilgili yetkileri olduğu ve hatta gerektiğinde şiddet kullanma yetkilerinin de bulunduğu söylenmiştir^[7].

[2] İlksel toplum, devletsiz olarak yaşayan, zor gücüne sahip bir iktidarın olmadığı, ilk toplumları işaret eden bir kavram olup, tarihsel olarak devletin henüz icat edilmediği bir dönemle sınırlı bir toplumsal yapıdır. Devletsiz toplum kavramı ise tarihsel bir dönemle sınırlı olmayıp modernite sonrası ve hatta günümüzde de örnekleri görülebilen, bir devlet iktidarı altında yaşamayan tüm toplumları kapsar. Bu nedenle ilksel ve devletsiz toplum kavramları tümüyle aynı toplumsal yapıyı işaret etmez. Çalışmada ilksel ve/veya devletsiz toplum ifadesi bu nedenle birlikte kullanılmıştır.

[3] Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, İstanbul, On İki Levha, 1. Baskı, 2014, s.16.

[4] Mehmet Tefik Özcan, *İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol*, İstanbul, On İki Levha, 2. Baskı, 2012, s.185.

[5] Uygun, *op.cit.*, s.17-21.

[6] Özcan, *İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol*, *op.cit.*, s.195.

[7] Cemal Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara, Dost, 7. Baskı, 2014, s.131.

İlkel/devletsiz toplumlarda siyasi iktidarın var olup olmadığı tartışmasına benzer olarak bu toplumlarda yasa veya hukuk gibi toplumsal kuralların varlığı da antropologlarca tartışılmıştır. Hukuku veya yasayı, merkezi bir iktidar tarafından oluşturulmuş, kendisine uyulması için polis-jandarma gibi zor aygıtlarını gerektiren ve nihayet kendisine uyulmadığı takdirde yaptırım öngörülen modern bir kural ve kurumlar bütünü olarak tarif edersek, elbette bu toplumlarda yasadan bahsedemeyiz^[8]. Hukuk normlarının, toplumsal ilişkileri düzenleyen din kuralları, ahlak kuralları, gelenek görenek gibi normlardan ayrılması modern devlet ve modern hukukla birlikte gerçekleşen bir farklılaşmadır. Bu nedenle devlet öncesi toplumlarda yasanın hiçbir formda olmadığını iddia edersek anakronizm sığınağına burada da düşmüş oluruz. Malinowski, devlet öncesi (kendi ifadesiyle yabanıl) toplumlarda, uzun süre hukuk, yasa gibi kavramların olmadığını savunmuştur. Buna karşılık Melanezya kabilesi üzerine yaptığı incelemeler sonucunda bu kabiledaki evlilik, soy bağı, suç ve ceza, mübadele ilişkilerinin gelenek kurallarıyla düzenlendiğini tespit etmiştir. Malinowski'ye göre "Yasanın güçlerini, merkezi yetke, yasalar, mahkemeler ve polis-jandarma öğeleriyle bir arada değerlendirirsek, ilkel bir toplumda, yasaların uygulanmasına, zorla kabul ettirilmesine gerek bulunmadığı, bunlara kendiliğinden uyulduğu sonucuna varmamız kaçınılmaz olur."^[9] Redfield'e göre *de ilkel toplumlarda tasvip edilmeyen davranışların, kişiler üzerinde çok daha etkili olan kutsal ve doğaüstü yaptırımlarla cezalandırılması nedeniyle bu toplumlar hukuka çok az ihtiyaç duyarlar*^[10]. Dolayısıyla bu toplumlardaki inanç ve gelenek görenek sistemleri modern devletteki hukukun işlevine sahiptir.

[8] Toplumsal bir normun hukuk normu olarak kabul edilebilmesi için hukuk sosyolojisi perspektifinden bazı kriterler aranır. Bir normun sosyolojik olarak hukuk normu sayılabilmesi için, verili bir toplumsal grubun tabi olduğu iktidar tarafından herkese uygulanabilir bir norm olması ve bu norma uyulmadığı takdirde iktidar tarafından kurgulanmış bir yapı tarafından yargılanarak müeyyideye tabi olması aranır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Tevfik Özcan, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, İstanbul, On İki Levha, 5. Baskı, 2001, s.64.

[9] Bronislaw Malinowski, *Yabanıl Toplumda Suç ve Gelenek*, Çev. Şemsa Yeğin, İstanbul, İthaki, 1. Baskı, 2016, s.22.

[10] Robert Redfield, "İlkel Hukuk," Çev. H. Burak Gemalmaz, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt LX, Sayı 1-2, 2000 s.305.

Nihayet ilksel veya modern öncesi toplumlarda polis kurumunun olup olmadığı sorusuna verilen yanıt da bir kurum veya yapının tarihsel olarak araştırılmasında benimsenen yaklaşıma göre değişkenlik gösterir. Polis kurumu modern ve teknik anlamıyla kullanıldığında, elbette modern devlet öncesinde şiddet araçlarının tekelleşmediği bir toplumda polislikten bahsedilemez. Ancak polis kurumunu toplumsal kontrol mekanizması olarak daha geniş ve işlevsel yönüne işaret edecek şekilde ele alırsak modern öncesi dönemde de polislik işlevini yerine getiren kurumlar bulmamız mümkündür. Çünkü bir toplumun devletsiz olması veya zor gücünü elinde bulduran bir iktidarın olmayışı o toplumlarda toplumsal düzenin sağlanmasına ilişkin hiçbir kuralın veya geleneğin olmadığı anlamına gelmez. Toplumsal kontrol her ne kadar modern devletle birlikte bir polis aygıtı şeklinde cisimleşse de modern öncesi toplumlarda da toplumsal düzenin devamını sağlayan bazı kurumlar ve normlar vardır.

Polis kurumunu, “toplumsal normların uygulanmasını denetleyen ve insanların can ve mal güvenliğinin korunmasını sağlayan örgütlenmeler” olarak tanımlarsak, ilksel veya devletsiz toplumlarda da polislik kurumu benzeri toplumsal kontrol mekanizmalarının olduğu söylenebilir. Çünkü devletsiz toplumlarda da modern bir polis örgütü olmasa da toplumsal düzeni sağlayan birtakım normlar vardır ve bu normlara uyulmasını sağlayan ve düzen bozulduğunda düzenin yeniden inşasını sağlamaya yönelik araçlar mevcuttur. Hatta toplumsal normlara uyulmasının sağlanması, başka bir deyişle düzenin sağlanması faaliyeti topluluğun kendisi tarafından yerine getiriliyorsa, bu yapı “informel ilkel topluluk polisliği” olarak da adlandırılmıştır^[11]. Bayley’e göre “Polis, gruptaki kişilerarası ilişkileri fiziksel güç kullanarak düzenlemek amacıyla bir grup tarafından yetkilendirilmiştir. Bu tanımın üç asli unsuru bulunmaktadır: Fiziksel güç, içe dönük kullanım ve kolektif yetkilendirme.”^[12] Bu tanıma göre toplumsal düzeni sağlayan yapıyı polis olarak nitelendirmek için ne modern devlete ne de bürokratik bir örgütlenmeye ihtiyaç vardır. Bayley’in tanımına göre polislik bakımından belirleyici olan şey toplum içi şiddet kullanma yetkisinin varlığı ve bunun kolektif bir yetkilendirmeye dayanması olgusudur. Bununla birlikte toplumsal

[11] Ali Çağlar, “Polis ve Polisliğin Ortaya Çıkışı: Sosyolojik Bir İnceleme,” *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 1999, s.123-124.

[12] David Bayley, *Patterns of Policing*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1985, s.7.

düzenin sağlanmasında rol oynayan kurumların adına teknik anlamda “polis” denilip denilemeyeceği kavramsal bir tartışmadır ve bu çalışmanın amacı kavramın sınırlarının belirlenmesi değil, polislik kurumunun tarihsel kökenlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu kapsamda aşağıda, hukuk ve siyaset antropolojisi alanında yapılmış araştırmalardan yola çıkarak aşağıda ilksel veya devletsiz toplum olarak nitelendirilen toplumlardaki toplumsal kontrol mekanizmalarına bir projeksiyon tutulacaktır.

B) ÇEŞİTLİ İLKSEL VEYA DEVLETSİZ TOPLUMLARDA TOPLUMSAL KONTROLÜ SAĞLAYAN KURUMLAR

Schwartz ve Miller, polisi “normların uygulanmasını kısmen veya tamamen sağlayan uzmanlaşmış bir silahlı güç” olarak tanımlayarak elli bir ilksel toplum üzerinde danışma, arabuluculuk ve polis kurumlarını inceledikleri araştırmada, bu toplulukların sadece yirmi tanesinde polis kapsamına girecek kurumlar tespit etmişlerdir. Bu toplulukların on sekizinde arabuluculuk, bazılarında hem polis hem arabuluculuk müesseselerinin olduğu gözlenmiştir. Polisliğin bulunduğu bu ilksel toplumların on sekizinde ortak olan özellik, paranın kullanılmaya başlandığı bir ekonomiye sahip olmaları ve sınırlı ölçüde de olsa toplumsal uzmanlaşmanın mevcut olmasıdır. Dolayısıyla bu toplumlarda, mülkiyet ve miras ilişkileri oluştuğunu ve bu toplumsal ilişkilerde çıkan uyuşmazlıkların çözülmesinde polislik tipi kurumlar kullanılmaya başlandığını söylemek mümkündür^[13].

Hoebel de ilksel toplumlardaki anlaşmazlıkların “monkalun” adı verilen resmi arabulucular vasıtasıyla çözüme kavuşturulduğunu tespit etmiştir. Hoebel’e göre “monkalun” adı verilen bu arabuluculuk kurumu, uyuşmazlıkların çözülmesine hizmet ettiği için dolaylı olarak toplumsal düzenin inşasının da bir aracı sayılır^[14]. Bir başka devletsiz toplum örneği Kalinga toplumunda, kişiler arasındaki uyuşmazlıkların misilleme veya arabuluculuk yöntemiyle çözüldüğü görülmüştür. Bu toplumda kişilerin bir menfaati ihlal edildiğinde, karşı tarafın buna aynen misliyle karşılık verdiği görülmüştür. Bu durum taraflar arası çatışmanın kan davasına dönüşmesine neden olduğu için bu uyuşmazlıkların, güvenilir kişilerden arasından tayin edilen arabulucular tarafından sağlanması yoluna gidilmiştir. Söz konusu

[13] R. D. Schwartz ve J. C. Miller “Legal Evaluation and Societal Complexity,” *American Journal of Sociology*, Sayı 70, 1964, s.159-169.

[14] E. Adamson Hoebel, *The Law of Primitive Man*, New York, Atheneum, 1976, s.114.

arabulucuların görevi bir yargılama yapmaktan ziyade karşılıklı taleplerin bir uzlaşmayla neticelendirilmesini sağlamaktır^[15].

Ashanti toplumu gibi bazı ilksel toplumlarda ise toplumsal düzenin sağlanmasından sorumlu olan şef, güçlü bir iktidardır. Bu bağlamda suçluları cezalandırma ve gerektiğinde ölüm cezası veya organ kesme cezası yoluyla fiziksel zor kullanma yetkisine sahiptir^[16]. Tanala kabilesi örneğinde ise anlaşmazlıkların bir çeşit “yaşlılar kurulu” aracılığıyla çözüldüğü görülmüştür. Yaşlılar kurulunun uyuşmazlıkların çözüm yetkisi kapsamında; suç işleyenleri lanetlemek, suç işlemekte ısrar edenleri gerekirse öldürmek veya sürgüne göndermek, ev ve mallarına el koymak gibi “yargı benzeri” ve zor kullanma yetkileri vardır^[17].

Nuer toplumunda lider denilen kişiler, esas olarak hitabet gücüyle bilinen ve bu özellikleri sayesinde lider olarak belirlenen kişilerdir. Bu nedenle Nuer toplumunda toplumsal uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözen arabulucular bu liderler olmuştur. Nuer liderlerinin arabuluculuk yetkileri bağlamında, normları çiğneyenleri “lanetlemek” veya şiddet olaylarının görüldüğü uyuşmazlıklarla ise hitabet yeteneğiyle uyuşmazlığı sonlandırmak gibi yetkileri vardır. Bu bağlamda Nuer toplumunda, lider kültürünün zor kullanma yetkisinin olmadığı, anlaşmazlıkların barışçıl olarak çözülmesinin esas alındığı görülmüştür. Örneğin bir cinayet işlendiğinde, karşı tarafın misillemesi sonucu kan davası başlarsa ve öldüren kişi liderin yanına sığınır, maktulün akrabalarının, lidere saygı duydukları için artık cinayet failinin peşini bırakmak durumunda kaldıkları gözlenmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Nuerler’in liderlerini kutsal kabul etmelerinin, bu liderlere uyuşmazlıkları çözme yetkisi dışında imtiyazlı bir konum sağlamadığı görülmüştür^[18].

Devletsiz toplumları araştıran bir başka hukuk antropoloğu Diamond da incelediği toplumlardaki “şef”lerin görevinin, toplumsal anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini sağlamak olduğunu tespit etmiştir. Diamond, ele aldığı toplumlardaki şeflerin taraflara tavsiye vermek veya telkinde bulunmak dışında hüküm verme yetkilerinin olmadığını tespit etmiştir.

[15] Özcan, *İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol*, *op.cit.*, s.209-210.

[16] Özcan, *Ibid.*, s.227.

[17] Özcan, *Ibid.*, s.306.

[18] Akal, *op.cit.*, s.191.

Bu toplumlardaki şeflerin de zor kullanma yetkisi yoktur. Şeflerin yalnızca küçük ölçekli siyasal kararlar alabildiği, bu kararların ise kabiledaki özgür erkeklerden oluşan bir meclisin onayına sunulduktan sonra geçerlilik kazandığı görülmüştür. Meclisin yönetiminden de din görevlilerinin sorumlu olduğu görülürken; bunun dışında toplumsal düzenin sağlanmasında önem arz eden şeyin toplumsal ilişkiler ağı ve toplumsal normlar, gelenekler olduğu tespit edilmiştir. Diamond'ın araştırdığı toplumlarda, aile temelli olanlarda babanın iktidarı, akrabalık ilişkileri, ortak menfaatlere dayalı gruplar arası ilişkiler, zenginlik, başarılı savaşçı olmak, bilgelik, toplum tarafından onaylanma arzusu, suçun karşılığında gelecek olan misilleme korkusu gibi olgular toplumsal düzenin inşasını sağlayan normlar ve ilişkilerdir. Dolayısıyla Diamond, bu toplumlarda polis veya benzeri bir yapının olmadığını savunmuştur^[19].

Melanezya toplumunda toplumsal geleneklere uymayan davranışların suç olarak nitelendirildiği, bu suçlara karşılık olarak büyü, toplumsal dışlama ve kendini öldürme (intihar) gibi cezalandırma pratikleri geliştirildiği görülmüştür. Malinowski'ye göre Melanezya toplumundaki gelenek normlarının uygulanmasında ve cezalandırılmasında genellikle esneklik ve hoşgörü ön plandadır^[20]. Örneğin ensest yasağı, cezaya tabi bir geleneksel normdur ancak bu normun uygulanmasında akrabalık bağı uzaklaştıkça ensestin bağışlanma ve hoş görülme oranının o ölçüde arttığı görülmüştür. Yasaların yaptırım gücünün, kabile tarafından mantıklı bulunup, benimsenmesine ve akrabalık ilişkilerinin kuvvetli olması nedeniyle toplumsal dışlamadan duyulan korkuya dayandığı savunulmuştur^[21]. Melanezya kabilesinde reise karşı saygısızlık anlamına gelen davranışlar (reisin başından yüksek bir yerde durmak, omzunun ya da boynunun tabu sayılan bölgelerine dokunmak, reise karşı sövmek, hakaret etmek, reisin kız kardeşine üstü kapalı cinsel göndermelerde bulunmak gibi), yaptırımı mızraklanmak olan en ağır suçlardandır. Büyücülük cezasının da son derece etkili bir müeyyide olduğunu belirten Malinowski'ye göre büyüçülük sınıfsal olarak güçlü olanların çıkarına olan bir cezalandırma olduğu için uzun

[19] Arthur Sigismund Diamond, *Primitive Law: Past and Present*, London, Methuen and Co., 1971, s.185-186/ 242-243.

[20] Malinaowski, *op.cit.*, s.38.

[21] *Ibid.*, s.62.

vadede yasa ve düzenin koruyucusu işlevi gören bir pratiktir. Suç işleyen kişinin kendini cezalandırmak veya eski saygınlığını geri kazanmak için intiharı, toplumsal normların kişiler üzerinde son derece etkili olduğunu ve toplumdan dışlanma korkusunun, yasa ve düzenin korunmasını sağlayan en önemli olgulardan biri olduğunu gösterir^[22].

Morgan, soy esasına dayalı ilksel toplumlarda yönetime ve siyasal alana dair de birtakım normların bulunduğunu ortaya koymuştur. İncelediği kabilelerde, reislerin göreve gelme ve görevden alınmasına ilişkin kararlar, savaş ve barış durumunda sahip oldukları yetkiler gibi yönetime ilişkin konularda, kararların soy kurulu denilen organlarda alındığını tespit etmiştir^[23]. Soy kurulları kabile içinde toplumsal düzenin sağlanmasıyla da görevlidir. Soy kurulu, o kabiledeki ergin olan kadın ve erkeklerin tamamından oluşan bir demokratik meclis gibidir. Gündelik işlere ilişkin kararları reis kendisi alabilirken genel yararı ilgilendiren konuların soy kurulunda görüşülüp, karara bağlandığı görülmüştür. Ayrıca soy kurulları toplumsal uyumsuzlukların çözümü, suçların cezalandırılması ve kamu yararını ve esenliğini ilgilendiren diğer pek çok konuda karar almaya yetkilidir. Farklı soya dayalı kabile toplumları zamanla birleşerek kabile konfederasyonları olarak örgütlenmişler, kabile konfederasyonlarında da kamu düzeni ve kamu yararının sağlanması, her soyun reisinden oluşan reisler kurulunun görevi olmuştur^[24].

Plains Kızılderilileri de benzer şekilde yasama, kolluk, askerlik gibi tüm kabileyi ilgilendiren kararların alındığı konsey tipi örgütlenmelere sahiptir^[25]. Lowie'ye göre bu askeri toplumlardaki bu konseyler basit formda kolluk örgütü ve hukuk mahkemesi işlevi de görmüştür. Lowie, bu toplumlarda av sırasında düzen ve nizamın sağlanması için bedensel cezalar, illegal elde

[22] *Ibid.*, s.94.

[23] L. Henry Morgan, *Eski Toplum*, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, İnkılap, 1. Baskı, 2015, s.154/168.

[24] *Ibid.*, s.219-220; Ayrıca bkz: Friedrich Engels, *Ailenin, Özet Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol, 4. Baskı, 1992, s.122-123.

[25] Redfield, *op.cit.*, s.301.

edilmiş av hayvanlarının kamulaştırılması, mülkiyete zarar vermek veya daha uç örneklerde ölüm cezası gibi cezalar verildiğini tespit etmiştir^[26].

Yerel klanlardan oluşan, kendi içlerinde savaşın yasak olduğu, fiziksel şiddet ve iktidar baskısının olmadığı başsız bir toplum olan Mkako'larda da büyücülük, sihirli ilaçlar gibi sembolik şiddet araçları yaygındır^[27]. Toplumda otorite yaşlı-genç, erkek-kadın, kıdemliler-kıdemsizler arasındaki ilişkilerde görülür. Kıdemlilerin geleneklere uymayanları, kötü talih ve hastalık gibi doğaüstü yaptırımlarla cezalandırdığına inanılmıştır. Topluluk içinde fiziksel şiddet yasak olmakla birlikte topluluk dışında savaş toplumsal düzenin bir parçası olmuştur. Uzun süren savaşlar esnasında güç ve karizma özellikleriyle öne çıkan savaş liderlerinin kıdemlilerin de desteğini kazanmaları sonucu askeri yetkilerini siyasal alana da yaymaya çalıştığı gözlenmiştir. Mkako'larda liderin yetkileri savaşla sınırlı olduğu için bu yetkilerin merkezileşerek tekelleşmesi pek mümkün olmamıştır^[28]. Ancak yine de savaşta elde ettiği otoriteyi kaybetmek istemeyen bazı liderlerin, yasa dışı görünmeyen şiddet biçimlerine başvurabildiği gözlenmiştir. Rougier'in tespitine göre yasal şiddet ve yasa dışı şiddet arasındaki sınır belirsizleştiği oranda Mkako toplumunda lider, bu şiddet kullanma yetkisini kendi yararına saptırmıştır^[29]. Rougier'e göre lider otoritesini sağlamlaştırmak, iktidarını yeniden üretmek için şiddet kullanırken bu şiddet karşıtlarını yaratmış; bu karşı şiddetin liderin kendisine yönelmesi tehlikesi karşısında liderlerin zor kullanma yetkileri her şeye rağmen tekelleşmemiştir^[30].

[26] Robert Harry Lowie, *The Origin of the State*, New York, Harcourt, Brace and Co., 1927, s.103.

[27] Rlisabeth Rougier Copet, "Le Mal Court: Başsız Bir Toplumda Görünen ve Görünmeyen Şiddet- Kamerun'daki Mkakolar," in Riches, David (Ed.), *Antropolojik Açıdan Şiddet*, Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul Ayrıntı, 1. Baskı, 1989, s.72.

[28] *Ibid.*, s.77-79.

[29] Copet, Mkako toplumundaki liderlik yetkilerinin suistimal edilmesini şöyle örnekler: "İki önder yarıştılar ve bunlardan Mbwa adlı olanı, öteki önder Ndelele bütün adamlarıyla birlikte köyden ayrılıp avlanmaya gittiği zaman inisiyatifi ele aldı. Mbwa köye saldırdı ve yağmaladı. 'Köyde kalan yaşlı Mkako erkeklerini öldürdü, cesetlerini pişirdi, sonra muz yapraklarına sarıp yediler.", *Ibid.*, s.74.

[30] *Ibid.*, s.89-90.

Görüldüğü gibi ilksel veya devletsiz toplumlarda toplumsal kontrolü sağlayan araçlar bulunmakla birlikte bu araçlar dini, sosyolojik ve geleneksel normlar tarafından şekillendirilmiştir. Toplumsal kontrolü ve düzenin inşasını sağlamaya yönelik bu araçlar polislik işlevinin nüveleri sayılabilir^[31].

II. PRE-MODERN DEVLET BİÇİMLERİNDE TOPLUMSAL KONTROL VEYA POLİSLİK

A) PRE- MODERN DEVLET NEREDE, NASIL BAŞLAR; NEREDE BİTER?

Toplumların devletli yaşama geçişine ilişkin farklı tarihlendirmeler söz konudur. Arkeolojik kaynaklara göre devlet kurumunun oluşması, M.Ö. 6000’li yıllara kadar geri götürülebilirken, yazılı ve resmi kaynaklar bu tarihi M.Ö. 4000-3000’li yıllara dayandırır^[32]. Devletin ne zaman ortaya çıktığına ilişkin tarihin belirsizliğinde olduğu gibi, nasıl ve neden ortaya çıktığı konusu da tartışmalıdır^[33]. Engels “Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni” adlı eserinde devletin ortaya çıkmasına neden olan şeyin aile ve özel mülkiyet olduğunu savunmuştur. Özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte oluşan zenginliğin, kabile düzeninin komünist gelenekleri karşısında korunması ihtiyacı doğmuştur. Engels’e göre zengin sınıfın, sermayesini korumak için özel mülkiyeti kutsallaştıracak ve koruyacak; aynı zamanda özel mülkiyet edinmenin biçimleri üzerine toplum tarafından “yasaya uygunluk” mührü basacak bir kurum inşa etme çabası, mülk sahibi olan sınıfın, mülksüz sınıfı sömürmesi hakkını ve onun üzerinde egemenlik kurma hakkını sağlayan devlet kurumunun ortaya çıkmasına neden olmuştur^[34].

[31] Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul İletişim, 2. Baskı, 2012, s.21-22; Yukarıda yer verilen (bkz. s.6) Bayley’in polis tanımından da hareketle ilksel toplumlardaki toplumsal kontrol pratikleri polislik işinin nüveleri sayılır. Bayley, *Patterns of Policing*, *op.cit.*, s.7.

[32] Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge, 1. Baskı, 2001, s.18; Michael Mann, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s.34.

[33] Robert L. Carneiro, “Devletin Kökeni Üzerine Bir Teori.”, Çev. Aslan Delice, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2006, s.251-262.

[34] Engels, *op.cit.*, s.139.

Tilly'e göre devletin ortaya çıkışını hazırlayan şey soy bağı esasına dayalı toplumların, askeri gücü örgütlenme kapasitelerindeki artıştır^[35]. Bu bağlamda sermayenin birikimi ve yoğunlaşması şehirlerin ortaya çıkmasına neden olurken zor araçlarındaki birikim ve yoğunlaşma da devletin ortaya çıkmasına neden olmuştur^[36]. Kabile toplumları arasındaki savaşlar, askeri gücün yoğunlaşarak ordu biçiminde örgütlenmesine neden olurken; orduların ihtiyaçlarının karşılanmasının yönetimi de sivil halkın denetimi ve yönetimini sağlayacak, sivil kadrolar şeklinde örgütlenen devlet aygıtının oluşmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla Tilly'e göre "devleti ortaya çıkaran şey zordur."^[37]

Maisels, Sümer kent devletlerinden yola çıkarak devletin ortaya çıkışına neden olan şeyin "yetkinin yoğunlaşması ve uzmanlaşması, yatay ilişkilerin (akrabalık ilişkileri) yerini ast-üst dikey siyasal ilişkilerin alması" olduğunu savunmuştur^[38]. Oppenheimer'a göre devleti ortaya çıkaran olgular; çalışanlarla soyguncular, köylülerle çobanlar, alçak vadilerdeki topraklarda yaşayanlar ve yüksek yaylalarda yaşayanlar arasındaki zıtlıklar ve çatışmalardır. Bu zıtlık ilişkisi içinde olan iki farklı toplum arasındaki savaşlar devletin oluşmasına zemin hazırlamıştır^[39]. Clastres devletin ortaya çıkışına dışsal ve içsel etkenlerin neden olmuş olabileceğini söyler. Buna göre devletin ortaya çıkışı, bir kabileye saldıran yabancı bir başka kabilenin, orayı fethederek egemenliği altına alması gibi dışsal bir nedene bağlı olabileceği gibi; dini liderlerin (peygamberlerin) söylemlerinin toplumda yarattığı iktidarın yoğunlaşması gibi içsel bir nedene de bağlı olabilir^[40].

Devletin neden ve nasıl ortaya çıktığına ilişkin temel tartışmalar "kabaca" veya "jenerik" olarak bu kavramsal ve tarihsel izleklerden oluşur. Devlet,

[35] Tilly, *op.cit.*, s.47.

[36] *Ibid.*, s.42.

[37] *Ibid.*, s.47.

[38] Charles Keith Maisels, *Uygarlığın Doğuşu -Yakındoğuda Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş*, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge, 1. Baskı, 1999, s.491.

[39] Franz Oppenheimer, *Devlet*, Çev. Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, İstanbul, Engin, 1. Baskı, 1997, s.66.

[40] Pierre Clastres, *Devlete Karşı Toplum*, Çev. Mehmet Sert ve Nedim Demirtaş, İstanbul, Ayrıntı, 3. Baskı, 2011, s.163/174.

ortaya çıktığı andan itibaren tarihsel, toplumsal koşullara, üretim ilişkilerinde meydana gelen dönüşümlere bağlı olarak sürekli değişen biçim ve içeriğe sahiptir. Modern devlet öncesi devlet formları, kent devletlerinden, feodal devlete, tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı olarak birbirinden farklı veya benzer özellikler gösterebilir. Bu bağlamda Eisenstadt, modern devlet öncesi devlet tiplerinin tamamı için, modern öncesine işaret edecek şekilde “geleneksel devlet” kavramını kullanır. Eisenstadt’a göre geleneksel devlet tipinin içinde; patrimonyal imparatorluklar, göçebe veya fetihçi imparatorluklar, kent devletleri, feodal devletler, merkezi tarihsel bürokratik devletler yer alır^[41]. Held’in geleneksel devlet sınıflandırmasına göre ise geleneksel devlet kavramı, feodal devletleri, zümreye dayalı aristokratik devletleri ve mutlakiyetçi devletleri kapsar^[42]. Bu çalışmada da geleneksel devlet kavramı modern devlet öncesindeki devlet biçimlerinin tamamını kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

Geleneksel devlet biçimlerinden modern devlete geçişe neden olan olgular, coğrafi keşiflerle birlikte ticaret burjuvazisinin ortaya çıkışı, Orta Çağ kilisesinin mutlak egemenliğine karşı dinde reformun ve rönesansın başlaması, mutlakiyetçi kralların iktidarlarını merkezileştirmek amacıyla burjuva sınıfından güç devşirmesi ve nihayet bütün bu süreçlerle ilişkili olarak feodalitenin çözülmesi olgularıyla, çok jenerik bir şekilde, özetlenebilir. Mann’a göre, devletin altyapısal iktidarını güçlendirerek merkezileşmesiyle birlikte toplumsal kontrolü sağlayıcı, önleyici gözetim ve denetim aygıtının kurulması da modern devletin ortaya çıkmasına neden olan etkidir^[43]. Öte yandan Emsley’e göre modern devlet, polis ve jandarma aracılığıyla

[41] Shmuel Noah Eisenstadt, *The Political Systems of Empires*, New Jersey, Transaction Publishers, 1993, s.10-11.

[42] David Held, “The Development of the Modern State,” in S.Hall ve B. Gieben (Ed.), *Formations of Modernity*, Cambridge, Polity Press, 1992, s.78.

[43] Michael Mann, “The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results,” *Archives Europeennes de Sociologie*, Sayı 25, 1984, s.113-114. Ayrıca Mann, altyapısal iktidarı “devletin sivil topluma fiilen nüfuz etme ve siyasal kararları geniş kesimlerde lojistik olarak yürürlüğe koyabilme kapasitesi” olarak tanımlar. Devletin altyapısal iktidarının güçlenmesi, merkezileşerek toplumun her alanına nüfuz etmeye başlamasıyla gerçekleşir. Altyapısal iktidarın bireylere sunduğu hizmetler geliştikçe gözetim, denetim faaliyetleri de artmış ve bunun bir sonucu olarak güvenlik aygıtı da giderek gelişmiştir., *Ibid.*, s.113-114.

gerçekleştirilen bir kolonizasyon sürecinin sonucunda oluşmuştur^[44]. Zira ordudan özerk bir polis örgütünün kurulması, bölünmüş feodal iktidarı merkezileştirmeyi hedefleyen “doğrudan yönetime” geçişi de sağlayan bir gelişmedir. Dolayısıyla polis kurumunun oluşması ve modern devletin ortaya çıkışı ve birbirine göbekten bağlı süreçlerdir^[45].

B) GENEL HATLARIYLA PRE-MODERN DEVLET BİÇİMLERİNDE TOPLUMSAL KONTROL VEYA POLİSLİK

Modern devlet öncesi devlet biçimleri (geleneksel devlet) modern devletten farklı toplumsal düzen inşası pratiklerine sahiptir. Zira toplumsal kontrolün kemikleşmiş aracı olan polis kurumu modern devletin icadıdır. Farklı geleneksel devlet tiplerinde toplumsal güvenlik aygıtları devlet örgütlenmesinin biçimine, merkezileşme kapasitesine ve üretim ilişkilerine göre farklılık göstermiştir. Genellikle devletin ilk formu olarak anılan kent devletlerinde toplumsal düzeni ve güvenliği sağlayan ordu dışında herhangi bir aygıt görülmez. Ordunun görevi ise dış ilişkilerle, savaş ve barışa ilişkin işlerle, sınırlıdır. Devlet içinde toplumsal düzen ve güvenliği sağlayan kurumsallaşmış bir örgüt yoktur.

Antik Yunan’da, demokrasi döneminde toplumsal düzenin sağlayıcısı olan şeyin bir ölçüde de demokratik kurum ve normlar olduğu söylenebilir. Toplumsal anlaşmazlıkların çözülmesi, suçluların cezalandırılması halk mahkemelerinin görevidir. Her Atina yurttaşının kura ile jüri olabildiği bu halk mahkemelerinde yargılamayı yapanın bizzat halk oluşundan yola çıkarak, Atina devletinde toplumsal kontrolü sağlayan şeyin, ilksel veya devletsiz toplumlardakine benzer olarak, toplumsal normların kendisi ve bu normlara uyulmaması durumunda verilecek cezalarla birlikte toplumdan dışlanma korkusu olduğu ileri sürülebilir. Zira Antik Yunan’da askeri komutanın yetkileri devlet topraklarının dışıyla sınırlı kaldığı, sivil alanda yurttaşların bu komutanın iktidarını tanımaktan kaçındığı görülmüştür^[46]. Babil, Mısır gibi kent devletlerinde toplumsal kontrol faaliyeti, askerler ve kral muhafızları

[44] Clive Emsley, “Peasants, Gendarmes and State Formation,” in M. Fullbrook (Ed.), *National Histories and European History*, London, UCL Press, 1993, s.69-93.

[45] Buket Karaman, *Polisin Zor ve Silah Kullanma Yetkisi ve Bu Yetkinin İnsan Hakları Standartlarına Uygunluğu*, İstanbul, On İki Levha, 1. Baskı, 2023, 11.

[46] Morgan, *op.cit.*, s.386.

tarafından yerine getirilmiştir. Roma İmparatorluğunda toplumsal düzeni ve güvenliği sağlamak kralın görevidir. İmparatorluğun sınırlarının genişlemesi sonucunda artan güvenlik ihtiyacı, güvenliğin sağlanması için uzmanlaşmış birimlerin kurulmasına neden olmuştur^[47].

Orta Çağ feodal devletlerinde de parçalı siyasi yapı nedeniyle devletin kurumsallaşmış bir kolluk gücü yoktur. Dış güvenliğin sağlanması işi ordu tarafından yerine getirilse bu ordunun düzenliliği ve sürekliliğinden de söz edilemez. Orta Çağ'da feodal toplum yapısının belirgin özelliği olan kast sistemi, farklı sınıfların sürekli birbiriyle çatışma halinde olmasına neden olmuş ve iktidarın merkezileşerek şiddet tekelinin kurulmasını zorlaştırmıştır. Feodal devlet merkezi bir iktidara sahip olmadığı için, toplumun tamamına nüfuz etme kapasitesinden yoksundur. Feodal devlet, örf ve adet kurallarınca kabul edilen hakların kötüye kullanımının bir sonucu olarak, öç alma ve bireyin kendi adaletini sağlama pratiklerinin gelenek haline geldiği, gündelik şiddetin toplumun her alanına yayıldığı bir dönemdir^[48]. Giddens, geleneksel devletlerde iktidarın; vergilerin toplanmasını veya genel düzenin korunmasını engellemedikçe, eşkıyalar, yağmacılar, kan davaları, çete şiddeti gibi gündelik şiddet olaylarını önlemek için özel bir çaba göstermediğini, olaylara müdahale etmediğini savunmuştur^[49]. Bu devletlerde toplumsal kontrol ve güvenlik ordu veya yerel kuvvetler aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Güvenliğin yerel güçler tarafından sağlanmasında, o yerel bölgede/mahallede yaşayan kişilere orada meydana gelen suç ve asayiş sorunlarıyla ilgili "kolektif sorumluluk" atfedilmesi esası işlevsel olmuştur^[50].

Orta Çağ'da özel alandan siyasal alana kadar toplumun bütününe kuşatan Kilise de zaman zaman bir toplumsal kontrol aygıtı rolü üstlenmiştir. Bazı toplumlarda Pazar gününün tanrıya ait olduğu inancına dayalı olarak kan

[47] Füsün Sokullu Akıncı, *Polis-Toplumsal Bir Kurum Olarak Gelişmesi: Polis Alt- Kültürü ve İnsan Hakları*, İstanbul, Gümüş, 1. Baskı, 1990, s.21- 23.

[48] Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Doğu Batı, 5. Baskı, 2015, s.645.

[49] Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Kalkedon, 2. Baskı, 2008, s.86-87.

[50] Ferdan Ergut, "Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve," in Noémi Lévy, Nadir Özbek ve Alexandre Toumarkine (Ed.), *Jandarman ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 1. Baskı, 2009, s.44.

davasının yasaklandığı görülürken bu silah bırakma geleneği “tanrının ateşkesi” olarak adlandırılmıştır. Zamanla bu silah bırakma geleneği bayram günlerini ve pazar gününden önceki üç günü de kapsar hale gelmiş ve böylece haftanın dört günü geçerli olan “şiddetsizlik anlaşması” toplumsal kontrolü sağlayan etkili bir araç haline almıştır. Bunun dışında Kilise’nin köylülere, “barışa uyacaklarına yemin etmeleri, kiliseleri ve fakirleri ezmemeleri ve mallarına zarar vermemeleri bunlardan aldıklarını geri vermeleri” yönündeki buyrukları da Kilisenin toplumsal barışın sağlanması ve güvenlik konusunda etkili kurumlardan biri olduğunun örneği olarak gösterilebilir^[51].

Polis kurumu nihayet feodal devletin çözülmesi sonucunda ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmak ve düzenin inşasını aynı zamanda iktidarın merkezileşmesini sağlamak üzere oluşturulmuştur.^[52] Polis, ilk kurulduğu dönemlerde örgütsel ve işlevsel olarak orduyla iç içedir. Ordudan özerk bir modern polis örgütünün ortaya çıkışı 19. yüzyıla dayanır. Modern polis örgütünün oluşturulmasında modern devletin toplumsal kontrol işlevindeki genişleme rol oynamıştır. Giderek daha da merkezileşme arzusunda olan modern liberal ulus devlet, iktidarının yeniden üretimini, toplum üzerindeki denetim ve gözetim ağını güçlendirerek sağlamaya çalışmıştır. Sanayi devrimi sonrasında 19. yüzyılın başlarından itibaren başlayan işçi isyanlarının bastırılması, kentli burjuva azınlığın köyden kente göç eden yoksullardan kendilerini ve mülklerini koruma gayesi, sanayileşmenin etkisiyle kent nüfusunun çoğalması ve yoksulluğun artmasıyla orantılı olarak suçların artması, toplumsal düzeni tepeden tırnağa inşa etme yetkisiyle donatılmış modern bürokratik polis örgütünün oluşturulmasına neden olmuştur^[53].

[51] Bloch, *op.cit.*, s.650-651.

[52] Mark Neocleous, *Toplumsal Düzenin İnşası -Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, Çev. Ahmet Bekmen, İstanbul, H2O, 1. Baskı, 2013, s.36.

[53] J.A. Conley, “The Police in Urban America 1860-1920,” in W.G. Bailey (Ed.), *The Encyclopaedia of Police Science*, London, Garland Publishing, 1989, s.439-446.

C) OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME ÖNCESİ TOPLUMSAL KONTROL VEYA POLİSLİK

1- Osmanlı Devleti'nin Biçimi: Feodal Devlet- Mutlakiyetçi Devlet- Modern Devlet Tartışması

Modern devlet biçiminin Avrupa'da ortaya çıkışı feodalitenin çözüldüğü 16.-17. yüzyıllara kadar götürülebilirse de feodal devletten veya diğer geleneksel devlet tiplerinden modern devlete geçiş, toplumların ekonomik ve siyasi yapısına bağlı olarak, farklı coğrafyalarda farklı tarihlerde gerçekleşmiştir. Bu nedenle her siyasal toplumun modern devlet biçimine geçiş tarihine ilişkin ayrı bir değerlendirme yapmak gerekir.

Osmanlı Devleti'nin modern devlet formunu alması yaklaşık olarak 19. yüzyıla tekabül etse de bu tarihten önce Osmanlı Devleti'nin biçiminin ne olduğu da tartışmalıdır. Çünkü çok geniş bir coğrafyaya ve tarihsel döneme yayılan Osmanlı Devleti'nin modern devlet öncesi siyasi ve idari yapısı da İmparatorluğun farklı tarihsel dönemlerine ve farklı coğrafyalarına göre değişkenlik arz etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki feodalizme benzer bir tımar sistemine sahip olmakla birlikte klasik Avrupa feodalizminden farklılaşan pek çok özelliğe sahiptir. Güçlü merkezi otoritesi, sahip olduğu görece düzenli ordu ve yargı sistemi ile klasik bir feodal devletten farklıdır. Bu bağlamda Berkes, Osmanlı Devleti'nin feodal devlet olmadığını savunurken^[54]; Köprülü'ye göre Osmanlı kendine has bir İslam feodalizmidir^[55]. İncalcık ise Osmanlı'nın Tanzimat öncesi klasik döneminde uygulanan tımar sisteminin, köylü ve askeri sınıfın devletle olan ilişkilerinde doğrudan sultana bağlı olmaları, bu ilişkilerin kanunlarla düzenlenmiş merkezi bir bürokrasiyle kurulması ve sıkı bir şekilde denetlenmesi nedeniyle, Avrupa feodalizminden farklı olduğunu ortaya koymuştur^[56].

Avrupa feodalizminin karakteri, toplumsal sınıflar arasındaki farklılığın hiyerarşik ve katı bir kast sistemine dayanması, siyasi yapının parçalı

[54] Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, Gerçek, 1. Baskı, 1969, c. I, s.7-31.

[55] M. Fuad Köprülü, "Orta Zaman Türk İslam Feodalizmi," *Belleten*, Sayı 19, 1941, s.319-334.

[56] Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Bertkay, İstanbul, Eren, 1. Baskı, 2000, c. I, s.110.

olması, devlet iktidarının, dini otorite (Kilise), ordu ve aristokrasi arasında paylaşılması ve bu sebeple iktidarın tekelleşmemesi özellikleriyle belirginleşir. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nde iktidarın, bireyler, toplumsal ve siyasi yapılar üzerindeki denetim ve kontrol yetkisi çok daha fazladır. Özellikle Osmanlı padişahının aynı zamanda halife sayılması, ordunun başı olması, dini ve askeri otoritenin doğrudan devlete bağlı olmasına neden olmuştur. Bu nedenle Osmanlı'nın kurduğu denetim ve gözetim aygıtları çok daha güçlü merkezi devlet sistemi, Avrupa feodalizminin bölünmüş siyasi ve idari yapısından çok daha farklıdır. İnalçık'a göre Osmanlı Devleti'nin feodal devlet tipine en benzer olduğu dönem, merkezi otoritenin zayıfladığı ve ayan rejiminin güçlendiği 18. yüzyıl dönemidir^[57].

Osmanlı Devleti feodal devletten farklılaşan pek çok özellik taşımakla birlikte, 19. yüzyıla kadar olan dönemde, modern devlet olarak da nitelendirilemez. Nitekim Eisenstadt, geleneksel devlet tiplerine ilişkin yaptığı sınıflandırmada Osmanlı Devleti'ni, "merkezi tarihsel bürokratik devlet" tipi içinde ele değerlendirmiştir^[58]. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin modernleşme öncesi döneminin mutlakiyetçi devlet tipine yakın olduğu da söylenmiştir. Hatta Anderson, mutlakiyetçi devletleri incelerken Osmanlı Devleti'nin despotik mutlakiyetçi devlet olduğunu tespit etmiştir^[59]. Mutlakiyetçi devletin "geleneksel" döneme mi yoksa "modern" döneme mi ait olduğu konusu tartışmalıdır^[60]. Poggi'ye göre mutlakiyetçi devlet, modern devletin ilk ve arkaik biçimidir^[61]. Giddens ise mutlakiyetçi devletin modern devletten ziyade geleneksel devlete daha yakın bir biçim olduğunu

[57] Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 1. Baskı, 2009, s.197.

[58] Eisenstadt merkezi bürokratik devletlere örnek olarak; Mısır, Babil, İnka ve Aztek gibi antik imparatorluklar, Çin, Pers, Sasani, Roma, Helen, Bizans, Osmanlı, İran İmparatorlukları ve mutlak monarşi çağındaki Batı Avrupa devletlerini göstermiştir. Eisenstadt, *op.cit.*, s.10-11.

[59] Perry Anderson, *Mutlakiyetçi Devletin Kökenleri*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim, 1. Baskı, 2023, s.397-398/ 344.

[60] Chistopher Pierson, *Modern Devlet*, Çev. Neşet Kutluğ ve Burcu Erdoğan, İstanbul, Çiviyazıları, 2. Baskı, 2014, s.66.

[61] Gianfranco Poggi, *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev. Aysun Babacan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 3. Baskı, 2011, s.58-71.

savunmuştur.^[62] Anderson da mutlakiyetçi devletin, parçalanmış feodalizmin kalıntıları ile modern devlet arasında kalan bir form olduğunu söyler. Anderson'a göre mutlakiyetçi devlet, feodal ekonomiyle kapitalist ekonomi arasında bir geçiş rejimidir. Devletin biçiminin ve burjuva ve aristokrat sınıfı arasındaki düzenin, feodalite sonrasında gelmekte olan kapitalizme hazırlanmasıyla ilgilidir^[63]. Dolayısıyla mutlakiyetçi devlet her ne kadar merkezi bürokratik bazı kurumlarıyla modern devlete benzeyen nitelikleri haiz olsa da kapitalizmle paralel modernleşme aşamalarını henüz içermediği için tam bir modern devlet formu olarak değerlendirilemez. Bu nedenle Osmanlı Devleti için feodal devlet sıfatı uygun bir niteleme olmadığı gibi modern devlet sıfatı da uygun değildir. Nitekim Zürcher de Osmanlı'nın modern devlete geçiş adımlarını 18. yüzyıl sonları ve özellikle 19. yüzyılda başlayan ıslahat hareketleri ve meşrutiyet dönemiyle başlatır^[64]. Tanzimat reformları ve meşrutiyet dönemi devletin idari ve hukuki yapısındaki gelişmelerle birlikte, Osmanlı Devleti geleneksel devletten modern devlete evrilmeye başlamıştır. Osmanlı'da çıkarılan nizamnamelerle bürokratik bir polis teşkilatının kurulması da bu döneme rastlar. Bu bağlamda Avrupa'da modern devletin ortaya çıkması ile modern bürokratik bir polis teşkilatının oluşması arasındaki diyalektiğin, Osmanlı Devleti için de geçerli olduğu söylenebilir.

2- Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Öncesi Toplumsal Kontrol veya Polislik

Osmanlı Devleti'nde toplumsal düzen ve güvenlikten sorumlu birincil makam, devlet iktidarının başı olan sultandır. Hiyerarşik olarak vezir-i azam sultandan sonra güvenlik konusundaki en yetkili kişidir. Bunun dışında subaşı, asesbaşı, kadı ve muhtesipler devletin güvenliğinden sorumlu başlıca idari makamlardır. Ayrıca yeniçeriler esas olarak dış güvenliğin sağlanmasında etkili bir kurum olmakla birlikte iç güvenliğin sağlanmasında ve toplumsal düzeninin inşasında da etkili olan bir kurumdur. Yeniçerileri ağalarının şehirleri gezerek kanunlara aykırı davrananlara falaka, sürgün,

[62] Giddens, *op.cit.*, s.120/143.

[63] Anderson, *op.cit.*, s.16/ 15-37.

[64] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İstanbul, İletişim, 30. Baskı, 2015, s.15-16.

hapis ve hatta idam cezası verme gibi yetkileri vardır^[65]. Taşra idaresinde kolluk ve asayişin sağlanmasından sorumlu en üst makam beylerbeyi ve sancakbeyleridir^[66]. Güvenliğin ve toplumsal kontrolün sağlanmasında kadı da en etkili aktörlerden biridir. Kadıların uyuşmazlıkları çözmek dışında, çarşı, pazarları gezerek halkı, giyim kuşamından gündelik davranışlarına kadar “ahlak zabıtası” gibi denetleme ve gerekli gördüğünde müdahale etme yetkisi vardır^[67].

Osmanlı gibi geniş bir coğrafyaya yayılan imparatorlukta merkezi yönetimin taşranın en ücra köşelerine kadar nüfuz edebilmesini sağlayan şey, güvenlik ve toplumsal kontrolün yerel güçler tarafından sağlanmasıdır. Toplumsal kontrolün sağlanmasında görevli olan yerel kurumlara genellikle vergi muafiyetleri tanınmış ya da yerel kaynaklardan kendilerine gelir tahsis edilmiştir. Yerelde güvenliğin sağlanmasında ahiler ve imamlar en etkili kurumlardandır. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar mahalle yönetiminin başı, Padişah tarafından atanan imamlardır. İmamlar, mahalleye yerleşmek isteyen kişilere onay (mürur tezkeresi) vermekten, “sakıncalı” veya “ahlaka aykırı” gördükleri kişileri mahalleden sürgün etmeye kadar doğrudan düzen inşası yetkilerine sahiptir^[68]. Ahiler, kamu düzeni bozulduğunda şehrin idaresini ele alarak kamu düzenini sağlamakla görevlidir^[69]. Ahiliğin uzantısı olan lonca teşkilatı da üretim standartlarının belirlenmesinden, lonca üyelerine verilecek cezalara varana kadar, iç işleyişle ilgili konularda özerk kararlar

[65] Emre Aydilek, *Devlet Güvenlik İlişkisi*, Ankara: Gece Kitaplığı, 1. Baskı, 2020, s.136-138.

[66] Osmanlı’da toplumsal denetimin sağlanmasında görevli kişi ve kurumlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Ibid.*, 134-143.

[67] Derviş Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, Ankara, Polis Akademisi, 1. Baskı, 2016, s.44-54.

[68] İlber Ortaylı, *Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1848)*, Ankara, TODAİE, 1. Baskı, 1974, s.95.

[69] M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, Ankara, Atava Kültür, 1972, s.156.

alabilen bir kurumdur. Loncaların ve mahallede imamların aldığı kararların genellikle kadılar tarafından doğrudan onaylandığı görülmüştür^[70].

Osmanlı'da modernleşme öncesi toplumsal kontrolün sağlanmasında etkili olan bir diğer kurum dini cemaatler ve vakıflardır^[71]. Örneğin Rumların işledikleri suçlar nedeniyle Patrik tarafından aforoz edilecekleri yönünde uyarıldıkları görülmüştür:

“Eşkivalığa ve hırsızlığa yataklık yapan köylerin nüfusunun çoğunlukla Rum milletinden ve Cezayir-i Sebi ahalisinden olmasından dolayı ‘hırsız ve serseri güruhunun’ hanelerde saklanmasının çok büyük ‘günah’ olduğunun ve hatta ‘mesfurları görüp de zabıtana haber vermeyen ve muktedir oldukları halde tutup teslim etmeyen aforozlu olacağı’ ilan edilmesi Rum Metropolithanesine ‘tenbih’ olundu. Hatta Patrik tarafından gerek İzmir şehri ve gerek köyleri kiliselerinde okutturulmak üzere bazı tenbihatın yapılmasının pek çok faydalı olacağı düşünüldü. Bunlara ilaveten herhangi bir hırsızlık ve uygunsuzluğun meydana geldiği köylerin bu durumdan cümleten sorumlu tutulmasına ve oluşacak zararı tanzim etmekle yükümlü olmalarına karar verildi.”^[72]

Yerel güvenliğin ve toplumsal kontrolün sağlanmasında kullanılan etkili yöntemlerden bir diğeri de yerel halkın silahlandırılarak asayişin sağlanmasıyla

[70] Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1. Baskı, 2001, s.203-207.

[71] İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İstanbul, İş Bankası Kültür, 4. Baskı, 2015, s.268.

[72] Alp Yücel Kaya, “19. Yüzyıl Ortasında İzmir’de Mülkiyet, Emniyet ve Zaptiyeler”, in Noémi Lévy, Nadir Özbek ve Alexandre Toumarkine (Ed.), *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 1. Baskı, 2009, s.193. Kaya, İ.MVL (İrade Meclis-i Vala) 268/10261 (16/C/1269) arşivinden aktarmıştır.

sorumlu tutulması uygulamasıdır^[73]. Kırsal kesimin büyük bir kısmının devlet eliyle silahlandırılması bir yandan yerel halkın kendi kendisinin polisi olmasını sağlarken bir yandan da geniş coğrafyaya yayılan fakat merkezi bürokratik bir güvenlik örgütü olmayan imparatorluğun, merkezi otoritesini taşraya aksettirmesinin en kestirme yolu olarak görülmüştür. Ancak bu bilinçli silahlandırma politikası, 16. yüzyılın sonlarından itibaren, yerelde asayişin sağlanması amacıyla sapmış ve milis güçlerin “eşkıya” sıfatıyla merkezi otoriteye karşı örgütledikleri isyanlara dönüşmüştür. Eşkıyalık, Hobsbawm’a göre yoksulluk ve zulme karşı bir toplumsal protesto olarak ortaya çıkmıştır^[74]. Özellikle, seyyar tüccarlara ve kervan güzergahlarına saldırmaktan, şehirleri kuşatıp halktan haraç almaya kadar çeşitli isyan hareketleriyle somutlaşan Celali İsyancıları’ndan itibaren eşkıyalar devlete olan itaatsizliğin sembolü olmuştur. Öyle ki Celali İsyancıları’nın bastırılmasından sonra bile bu eşkıya imgesi, bütün toplumsal muhalefetin baskılanmasında, devletin halkın desteğini almak için ileri sürdüğü bir anarşi tehdidinde dönüştürülmüştür^[75].

Osmanlı’da asayiş ve güvenliğin sağlanması konusunda bir müeyyide biçimi olarak kolektif sorumluluk ilkesi uygulanmıştır. Ergut’a göre kolektif sorumluluk ilkesi, bütün pre-modern devletlerde toplumsal kontrolün sağlanması amacıyla, az veya çok başvurulan bir uygulamadır^[76]. Kolektif sorumluluk ilkesi yukarıda sayılan tüm kurum ve yapılarla birlikte suç ve asayişle mücadele işini esas olarak mahallenin, yerelin bir sorunu ve sorumluluğu olarak gören bir anlayış yaratmıştır. Kolektif sorumluluk ilkesi temel olarak suçluların yakalanmasından bölge halkını sorumlu tutarak, yakalanamaması halinde de suçlunun yaşadığı düşünülen yerel halka kolektif olarak para cezası veya o kişinin sürgün edilmesi gibi başka diğer yaptırımlar uygulanması esasına dayanır^[77]. Gerber’in aktarımına göre, “1810 yılında

[73] Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altıok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 2. Baskı, 2016, s.159.

[74] Eric J. Hobsbawm, *Primitive Rebels*, Manchester, Manchester University Press, 1971, s.73-74.

[75] Barkey, *op.cit.*, s.160.

[76] Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, *op.cit.*, s.367-368.

[77] *Ibid*, s.86-96.

Ankaralılar devlet tarafından istenilen suçlunun teslim edilmemesi üzerine 100.000 kuruş cezaya çarptırılmışlardı. Başka bir durumda Erzincanlılar kendi bölgelerinde bir yeniçerinin öldürülmesi nedeniyle 20.000 kuruşluk bir ceza ödemek zorunda kalmışlardı.”^[78]

Asker kaçaklarını ihbar yükümlülüğü, serserilerin denetimi, şehirlerin korunması, kalelerin güvenliği, şehre giren çıkan kişilerin denetimi, “ahlaka mugayir” davranışlarda bulunanların toplumdan dışlanması pratikleri, yerel halkın kolektif olarak sorumlu tutulduğu alanlardan bazılarıdır. Bununla birlikte kolektif sorumluluk ilkesi, 16. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan eşkıya isyanlarıyla devletin mücadele etme yöntemi olarak da görülmüştür. Osmanlı’da yerel kurum ve yapılardan müteşekkil polislik pratiği daha çok devletin taşradaki kamu düzenini ve toplumsal kontrolünü sağlaması faaliyetlerine odaklanmıştır. Suçluların cezalandırılması veya kontrolü daha ikincil bir amaç olmuştur^[79]. Gerber de Osmanlı hükümetinin yerel halk arasındaki basit asayiş ve suç olaylarına genellikle kayıtsız kaldığını tespit etmiştir. Devletin düzenini tehdit eden veya vergilerin toplanmasında güçlük yaratan bir durum olmadıkça, yereldeki adi suçlara müdahale edilmediği görülmüştür^[80]. Bu da devletin yerelde asayişin sağlanmasıyla ilgili temel derdinin, gerçek suçlularla mücadele veya güvenliği sağlamak değil kamu düzeninin korunması, devletin kendi varlığına tehdit olarak gördüğü olayların bastırılması şeklinde “devlet aklı”na dayalı bir polislik pratiğinin inşa edildiğinin göstergesidir.

Osmanlı’da toplumsal kontrol ve güvenlik, Tanzimat dönemine kadar yerel inisiyatifler aracılığıyla sağlanmıştır. Kolektif sorumluluk ilkesine dayalı polislik pratiği 1810’lara kadar varlığını sürdürmüştür. Polis örgütünün kurulmasına etki eden olgulardan biri yeniçerilerin işlevsiz bir teşkilat haline gelmesidir. 1826 yılında kaldırılan yeniçeri ocağının yerine kurulan polis örgütünün ilk yıllarında ise polis görevlilerinin ordunun içinden seçildiği görülmüştür. Ergut, Osmanlı Devleti’nde polis kurumunun tarihsel olarak dört kırılma noktasıyla şekillendiğini tespit eder. Bu bağlamda ilk kritik eşik, kolektif sorumluluğa dayalı polislik pratiğinin terk edilerek, ayrı bir kurum olarak polis teşkilatının oluşturularak çift yönlü polisliğe; yani dolaylı

[78] *Ibid*, s.86.

[79] *Ibid*, s.121.

[80] Haim Gerber, *State, Society and Law in Islam*, New York, Suny Press, 1994, s.125.

idareden doğrudan idareye geçildiği aşamadır. Polisin taşradaki etkisinin güçlenerek, toplumsal ve siyasal süreçlere müdahalesinin yoğunlaştığı ve devletin en güçlü denetim aygıtı haline gelmeye başladığı evre ikinci dönüm noktasıdır. Üçüncü önemli evre, polisin ordudan özerkleşerek ayrı bir bürokratik örgüt olarak teşkilatlandığı dönemdir. Dördüncü olarak temelleri atılmış modern, özerk, bürokratik polis teşkilatının, görev ve yetkilerinin çoğalarak, uzmanlaşmış bir kamu düzeni polisliği anlayışının yerleşmesiyle, polis aygıtı bugünkü modern halini almıştır^[81].

Tanzimat dönemine kadar güvenlikten sorumlu yerel güçlere bu iş karşılığında yerel kaynaklardan gelir tesis edilip, vergi muafiyetleri tanınırken; Tanzimat sonrası dönemde güvenlik görevlilerinin vergi muafiyetinin kaldırılarak hazineden maaşa bağlanmaları; herkesin tabi olduğu ceza kanunlarına tabi kılınarak faaliyet-sorumluluk esaslarının yeniden düzenlenmesi hem Osmanlı'nın bürokratikleşmesi hem de devletin şiddet tekeline eline geçirmesini sağlamıştır^[82].

SONUÇ

Devletsiz toplumlarda toplumsal kontrolü sağlayan araçlar arasında arabuluculuk kurumu, gelenek kuralları, aile arası akrabalık ilişkileri, dini inanışlar, büyüçülük, toplumdan dışlanma korkusu, şeflerin barışçıl arabuluculuk misyonunda cisimleşen karizmatik otoritesi, sayılabilir. Devletsiz toplumlardaki toplumsal düzeni inşa eden bu pratikler polislik kurumunun nüveleridir. Bu toplumlarda güçlü ve zora dayalı bir siyasi iktidar figürü olmadığı için şiddet araçlarının tekelleşerek polislik işinin profesyonelleşmesi mümkün olmamıştır.

Tilly'nin de ifade ettiği gibi devleti ortaya çıkaran şey “zor”dur. Modern devlet öncesi geleneksel devlet tiplerinde şiddet araçlarının tekelleşmesi mümkün olmadığı için bu devletler de bürokratik bir polis örgütüne sahip değildir. Belki de tersinden söylersek bu devletlerin toplumsal kontrolün sağlanması amaçlayan merkezi bürokratik bir polis örgütünden yoksun olmaları, şiddet tekeline kurulmasına engel olmuştur. Çünkü modern devletin ortaya çıkışı ve modern polis teşkilatının kurulması birbirine

[81] Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, *op.cit.*, s.77-129.

[82] Kaya, *op.cit.*, s.199.

karşılıklı neden sonuç ilişkisiyle bağlı olan iki olgudur. Nitekim devleti ortaya çıkaran şey “zor” ise modern devleti ortaya çıkaran şey de bu “zor” kullanma yetkisinin merkezi, bürokratik bir devlet formunda tekelleşmesidir. Modern devlet öncesi geleneksel devletlerde toplumsal kontrol ve güvenliğin; ordu, yerel güçler, örf adet kuralları, dini inançlar aracılığıyla, merkezi iktidardan görece bağımsız veya uzak kurumlarla, sağlanması ve merkezi iktidarın da kendi varlığına tehdit olarak görmediği olaylara müdahale etmekten kaçınma eğilimi şiddet araçlarının tekelleşmesini engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme öncesi siyasi ve idari yapısı Avrupa feodalizminden oldukça farklıdır. Merkezîyetçi özellikleriyle Avrupa feodalizmin ayrılan Osmanlı Devleti'nin, feodal ekonomiyle kapitalist ekonomi arasında bir geçiş rejimi olarak tarif edilen mutlakîyetçi devletin despotik versiyonu olduğu söylenmiştir. Osmanlı'da güvenliğin sağlanmasında Avrupa'da olduğu gibi askeri güçler ve Osmanlı bürokrasisin kurum ve makamları etkilidir. Ancak Osmanlı'da toplumsal kontrol işi daha çok yerelin güvenliğinin tesisini hedefleyen kurumlar üzerinden yürütülmüştür. Geniş coğrafyaya yayılan İmparatorluk rejiminin taşraya nüfuz edebilmesi; imamlar, ahiler, kadılar, dini cemaat ve vakıflar, eşkıyalar gibi yerel güçlerle mümkün olabilmıştır. Bu kurumlara eşlik eden en etkili toplumsal kontrol normu ise “kolektif sorumluluk” ilkesi olmuştur. Kolektif sorumluluk esasıyla toplumun kendi kendisinin polisliğini yapması sağlanarak, mahallenin “düzene” uygun davranması sağlanmaya çalışılmıştır. Toplumsal kontrolün yerel güçlere ve kolektif sorumluluk esasına dayandırılması aynı zamanda devletin basit suç olaylarına müdahale etmeyerek yerel halkı kendi haline bıraktığının bir göstergesidir. Buna karşılık devletin güvenliğini veya “beka”sını tehlikeye atan veya vergilerin toplanmasını zorlaştıran düzen bozucu faaliyetlere devletin müdahil olduğu görülmüştür. Giddens'in, geleneksel devletlerin; vergilerin toplanmasını veya genel düzenin korunmasını engellemedikçe gündelik şiddet olaylarına müdahale etmediği, yönündeki tespitinin Osmanlı Devleti için de geçerli olduğu görülmüştür.

Devletin güvenlik aygıtının, bugün modern bürokratik bir polis örgütü halini almasına rağmen günümüzde de polislik pratiğinin ağırlık kazandığı konuların, suçla mücadeleden çok, devletin ulaşamadığı yerelin denetim ve gözetimine odaklanan “kamu düzeni” polisliği olması^[83], polislik kurumunun,

[83] Modern polislik işinin suçla mücadeleden çok toplumun “potansiyel” suçluluğunun denetimine ve toplumsal kontrol amacına yönelik olduğu yönünde bkz: David

toplum yararına bir güvenlik kamu hizmeti olmaktan ziyade devletin baskı aygıtı olarak kullanıldığını gösterir.

KAYNAKÇA

- Abacı, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1. Baskı, 2001.
- Abélés, Marc, *Devletin Antropolojisi*, Çev. Nazlı Ökten, Ankara, Dipnot, 1. Baskı, 2012.
- Akal, Cemal Bali *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara, Dost, 7. Baskı, 2014.
- Anderson, Perry, *Mutlakiyetçi Devletin Kökenleri*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim, 1. Baskı, 2023.
- Aydilek, Emre, *Devlet Güvenlik İlişkisi*, Ankara: Gece Kitaplığı, 1. Baskı, 2020.
- Barkey, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altıok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 2. Baskı, 2016.
- Bayley, David, *Patterns of Policing*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1985.
- Bayley, David, *Police for the Future*, New York, Oxford University, 1994.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, Gerçek, 1. Baskı, 1969, c. I.
- Bloch, Marc, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Doğu Batı, 5. Baskı, 2015.
- Carneiro, Robert L., “Devletin Kökeni Üzerine Bir Teori.”, Çev. Aslan Delice, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2006, s. 251-262.
- Clastres, Pierre, *Devlete Karşı Toplum*, Çev. Mehmet Sert ve Nedim Demirtaş, İstanbul, Ayrıntı, 3. Baskı, 2011.

Garland, *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford, Oxford University, 2001, s.7/ 20; David H. Bayley, *Police for the Future*, New York, Oxford University, 1994, s.3/ 34.

- Conley, J.A., “The Police in Urban America 1860-1920,” in W.G. Bailey (Ed.), *The Encyclopaedia of Police Science*, London, Garland Publishing, 1989.
- Copet, Rlisabeth Rougier, “Le Mal Court: Başsız Bir Toplumda Görünen ve Görünmeyen Şiddet- Kamerun’daki Mkakolar,” in Riches, David (Ed.), *Antropolojik Açıdan Şiddet*, Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul Ayrıntı, 1. Baskı, 1989.
- Çağlar, Ali, “Polis ve Polisliğin Ortaya Çıkışı: Sosyolojik Bir İnceleme,” *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 1999, s. 121-132.
- Diamond, Arthur Sigismund, *Primitive Law: Past and Present*, London, Methuen and Co., 1971.
- Eisenstadt, Shmuel Noah, *The Political Systems of Empires*, New Jersey, Transaction Publishers, 1993.
- Emsley, Clive, “Peasants, Gendarmes and State Formation,” in M. Fullbrook (Ed.), *National Histories and European History*, London, UCL Press, 1993.
- Engels, Friedrich, *Ailenin, Özet Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol, 4. Baskı, 1992.
- Ergut, Ferdan, “Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve,” in Noémi Lévy, Nadir Özbek ve Alexandre Toumarkine (Ed.), *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 1. Baskı, 2009.
- Ergut, Ferdan, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul İletişim, 2. Baskı, 2012.
- Garland, David, *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford, Oxford University, 2001.
- Gerber, Haim, *State, Society and Law in Islam*, New York, Suny Press, 1994.
- Giddens, Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Kalkedon, 2. Baskı, 2008.

- Held, David, "The Development of the Modern State," in S. Hall ve B. Gieben (Ed.), *Formations of Modernity*, Cambridge, Polity Press, 1992.
- Hobsbawm, Eric J., *Primitive Rebels*, Manchester, Manchester University Press, 1971.
- Hoebel, E. Adamson, *The Law of Primitive Man*, New York, Atheneum, 1976.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berktay, İstanbul, Eren, 1. Baskı, 2000, c. I.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 1. Baskı, 2009.
- Karaman, Buket, *Polisin Zor ve Silah Kullanma Yetkisi ve Bu Yetkinin İnsan Hakları Standartlarına Uygunluğu*, İstanbul, On İki Levha, 1. Baskı, 2023.
- Kaya, Alp Yücel, "19. Yüzyıl Ortasında İzmir'de Mülkiyet, Emniyet ve Zaptiyeler", in Noémi Lévy, Nadir Özbek ve Alexandre Toumarkine (Ed.), *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 1. Baskı, 2009.
- Köprülü, M. Fuad, "Orta Zaman Türk İslam Feodalizmi," *Belleten*, Sayı 19, 1941, s. 319-334.
- Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara, Atava Kültür, 1972.
- Lowie, Robert Harry, *The Origin of the State*, New York, Harcourt, Brace and Co., 1927.
- Malinowski, Bronislaw, *Yabanıl Toplumda Suç ve Gelenek*, Çev. Şemsa Yeğin, İstanbul, İthaki, 1. Baskı, 2016.
- Maisels, Charles Keith, *Uygarlığın Doğuşu -Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş*, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge, 1. Baskı, 1999.

- Mann, Michael, “The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results,” *Archives Europeennes de Sociologie*, Sayı 25, 1984, s. 109-136.
- Mann, Michael, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Morgan, L. Henry, *Eski Toplum*, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, İnkılap, 1. Baskı, 2015.
- Neocleous, Mark, *Toplumsal Düzenin İnşası -Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, Çev. Ahmet Bekmen, İstanbul, H2O, 1. Baskı, 2013.
- Okçabol, Derviş, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, Ankara, Polis Akademisi, 1. Baskı, 2016.
- Oppenheimer, Franz, *Devlet*, Çev. Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, İstanbul, Engin, 1. Baskı, 1997.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1848)*, Ankara, TODAİE, 1. Baskı, 1974.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İstanbul, İş Bankası Kültür, 4. Baskı, 2015.
- Özcan, Mehmet Tefik, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, İstanbul, On İki Levha, 5. Baskı, 2001.
- Özcan, Mehmet Tefik, *İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol*, İstanbul, On İki Levha, 2. Baskı, 2012.
- Pierson, Christopher, *Modern Devlet*, Çev. Neşet Kutluğ ve Burcu Erdoğan, İstanbul, Çiviyazıları, 2. Baskı, 2014.
- Poggi, Gianfranco, *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev. Aysun Babacan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 3. Baskı, 2011.
- Redfield, Robert, “İlkel Hukuk,” Çev. H. Burak Gemalmaz, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt LX, Sayı 1-2, 2000, s. 287-308.
- Schwartz, R. D. ve Miller, J. C., “Legal Evaluation and Societal Complexity,” *American Journal of Sociology*, Sayı 70, 1964, s. 159-169.

- Sokullu Akıncı, Füsun, *Polis-Toplumsal Bir Kurum Olarak Gelişmesi: Polis Alt- Kültürü ve İnsan Hakları*, İstanbul, Gümüş, 1. Baskı, 1990.
- Tilly, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge, 1. Baskı, 2001.
- Uygun, Oktay, *Devlet Teorisi*, İstanbul, On İki Levha, 1. Baskı, 2014.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İstanbul, İletişim, 30. Baskı, 2015.